

ОСІННЯ МІГРАЦІЯ ДЕННИХ ХИЖИХ ПТАХІВ НА ТЕРИТОРІЇ ЧЕРНІГІВЩИНИ

Ю. В. Кузьменко¹, О. М. Федун², Т. М. Корнієнко¹

¹ Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України, м. Київ, Україна

² Чернігівський державний педагогічний університет ім. Т. Г. Шевченка, м. Чернігів, Україна

Вивчення міграцій птахів на Чернігівщині започатковано у другій половині XIX ст. Історія спостережень за перельотами в регіоні та фенологія весняного і осіннього прольотів птахів узагальнені в роботі І. В. Марисової зі співавторами (1992). У ній містяться відомості про строки першої появи та останнього спостереження 168 видів птахів. У роботі, яка присвячена поширенню та біології хижих птахів на території області (Марисова і др., 1991), також містяться дані і по міграціях.

Нашими дослідженнями охоплено період з серпня по листопад 1984 та 1988–2007 рр. Спостереження за осінньою міграцією птахів проводили стаціонарно та під час маршрутних виходів, які охопили території переважно Ніжинського, Козелецького, Носівського, Куликівського та Чернігівського районів.

Стаціонарні дослідження проводили 6–22.10.1984, 16–30.09.1988, 23.09–7.10.1989 та 10–27.09.1990 в районі навчальної бази Ніжинського державного університету поблизу с. Ядут Борзнянського р-ну. Стаціонар розташований у заплаві р. Десни за 5 км на південь від річища. Характеризується рівнинним рельєфом, переважно лучною та болотяною рослинністю, великою кількістю озер. Надзаплавна тераса вкрита лісом з переважанням сосни.

За міграцією спостерігали на постійному пункті щоденно вранці і вдень, а ввечері на маршруті, що пролягав до р. Десни. Загалом відпрацьовано 280 годин, із них 36 ранкових, 184 денних та 60 вечірніх. На стаціонарі зареєстровано 63 % усіх нарахованих птахів.

За результатами досліджень, на осінній міграції було виявлено 20 видів птахів ряду Falconiformes, нараховано 1 тис. 882 ос. (табл.).

Таблиця
Видовий склад та чисельність денних хижих птахів під час осінньої міграції на території Чернігівщини, за 1984 та 1988–2007 рр.

Вид	Кількість особин	Частка від загальної кількості, %
<i>Pandion haliaetus</i> (L.)	12	0,64
<i>Pernis apivorus</i> (L.)	8	0,43
<i>Milvus migrans</i> (Boddaert)	4	0,21
<i>Circus cyaneus</i> (L.)	90	4,80
<i>C. pygargus</i> (L.)	4	0,21
<i>C. aeruginosus</i> (L.)	33	1,75
<i>Accipiter gentilis</i> (L.)	216	11,48
<i>A. nisus</i> (L.)	241	12,81
<i>Buteo lagopus</i> (Pontopp.)	455	24,18
<i>B. buteo</i> (L.)	686	36,45
<i>Circus gallicus</i> (Gm.)	21	1,12
<i>Hieraaetus pennatus</i> (Gm.)	2	0,11
<i>Aquila clanga</i> Pall.	3	0,16
<i>A. pomarina</i> C.L. Brehm	16	0,85
<i>A. chrysaetos</i> (L.)	1	0,05
<i>Falco subbuteo</i> L.	35	1,86
<i>F. columbarius</i> L.	10	0,53
<i>F. vespertinus</i> L.	9	0,48
<i>F. tinnunculus</i> L.	36	1,91

Скопа (*Pandion haliaetus* (L.)). Рідкісний пролітний вид, основний міграційний шлях якого співпадає з долиною р. Десни. За період спостережень було зареєстровано 12 ос. Третина птахів від загальної кількості мігрували в західному напрямку; на південний захід, південний схід та південь — по 2 ос. (по 17 % від загальної кількості особин) і 1 ос. (8 %) — на північний захід. Птахи мігрували поодиночки переважно на висоті 20–50 м. Більшість птахів (10 ос.) спостерігали у II і III декадах вересня і 2 ос. на початку жовтня. Усі птахи летіли вдень. Дати останнього спостереження: 24.09.1988, 27.09.1990, 1.10.1994.

Осоїд (*Pernis apivorus* (L.)). Рідкісний мігрант в області (за весь період досліджень було нараховано 8 ос.). Міграція триває з II декади серпня до кінця вересня, на останню декаду якого припадає 50 % спо-

стережень. Птахи мігрують поодиноці у південно-західному та південному напрямках (4 і 3 ос., або 57 % і 43 % відповідно) на висоті 100–400 м. Вдень пролетіло 86 % виявлених птахів, 1 птах трапився вранці. Дати останнього спостереження: 28.09.1988, 24.09.1990.

Шуліка чорний (*Milvus migrans* (Boddaert)). Рідкісний вид, загалом було зареєстровано 4 одиничних особини. У II декаді серпня птахи залишають гніздові ділянки, їх спостерігають протягом вересня під час прольоту вздовж долини р. Десни. Летять в південно-західному напрямку на висоті 20–250 м, як вранці, так і вдень. Дата останнього спостереження: 19.09.1990.

Лунь польовий (*Circus cyaneus* (L.)). Малочисельний вид на прольоті (загалом нараховано 90 ос.). Міграція спрямована переважно на південний захід (50 % птахів, для яких визначено напрямок пересування), серед інших напрямків — західний та південний (по 25 % відповідно). У південно-східному та північно-західному напрямках летіло по 1 ос. Мігрують птахи з II декади вересня до кінця листопада, масовий проліт — протягом жовтня. Летять переважно поодиноці (66 %) або по двоє (25 %), зрідка по 3–4 ос., одного разу спостерігали зграю з 5 ос. Висота міграції — до 50 м (79 %), окремі особини піднімаються до 150 м.

Лунь лучний (*Circus pygargus* (L.)). Рідкісний вид на міграції. За період досліджень трапились лише 4 одиночні особини (2 самці та 2 самки). Зареєстрований лише у серпні. Дати останнього спостереження: 17.08.1996, 22.08.1999, 17.08.2001.

Лунь очеретяний (*Circus aeruginosus* (L.)). Малочисельний вид, нараховано 33 ос. Мігрує протягом серпня — вересня переважно поодиноці (91 %), дуже рідко по 2–3 ос. Більшість птахів летить на південь (45 %) та південний захід (36 %), також по 1 птаху мігрувало у південно-східному та північному напрямках. Висота польоту від 15 до 300 м, в середньому 100 м. Дати останнього спостереження: 28.09.1988, 13.09.1989, 25.09.1990.

Яструб великий (*Accipiter gentilis* (L.)). Звичайний мігруючий вид. Зареєстровано 216 ос., для 96 з них встановлено чіткий напрямок польоту. Міграція триває з середини серпня до кінця листопада з піком у II декаді вересня (рис.). Переважають південний (36 %), південно-західний (31 %) напрямки, менше птахів летить на захід

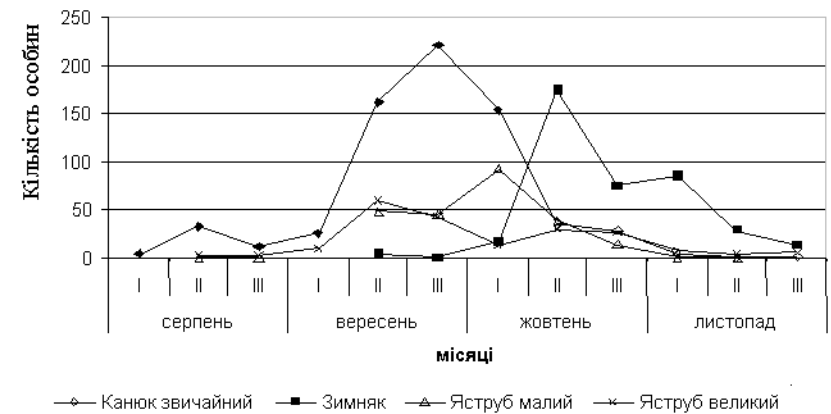

Рис. Міграційна активність масових видів-мігрантів з ряду Falconiformes.

(16 %). Летять переважно поодиноці (86 %), зрідка по двоє (11 %) і дуже рідко по 3–4 ос. в широкому висотному діапазоні — від 20 до 500 м. Більшість мігруючих птахів летить вдень (75 %), 13 % — вранці, решта — ввечері. Серед птахів, у яких визначили стать і вік, самців було 54 ос. (дорослих 9, молодих 11), самок — 49 (7 і 12 відповідно), самці і самки також летіли разом (6 випадків).

Яструб малий (*Accipiter nisus* (L.)). Звичайний мігрант на Чернігівщині. Загалом нараховано 241 ос. Міграція починається з серпня, найактивніше проходить з II декади вересня і триває до III декади листопада з піком на початку жовтня (рис.). Більшість птахів летіли на південний захід (50 %), дещо менше — на південь (28 %) та захід (15 %), хоча слід вказати на окремі випадки міграції в південно-східному, північному та північно-східному напрямках. Масовий проліт відбувається на висоті 50–250 м, але деякі птахи можуть летіти нижче або вище, піднімаючись на висоту до 1 км. Денна міграційна активність переважала (77 % від зареєстрованих птахів). Зграйна міграція дуже рідкісна (зареєстровано лише одну групу з 6 ос. і одну з 3), іноді летять по 2 ос., але найчастіше — поодиноці (90 % мігруючих особин).

Зимняк (*Buteo lagopus* (Pontopp.)). Належить до домінуючих за чисельністю мігруючих видів. За період спостережень нараховано

455 ос. Перші мігранти з'являються у II декаді вересня, масова міграція відбувається у жовтні — на початку листопада з піком у II декаді жовтня (рис.). Більшість птахів летить у південно-західному напрямку (49 %), менше на захід (27 %) та південь (18 %), на висоті 20–100 м, а окремі особини піднімаються до 1 км. Вдень зареєстровано 75 % мігруючих зимняків; 60 % виявлених птахів летіли поодиноці. Дати появи восени: 17.09.1988, 1.10.1989, 24.09.1990.

Канюк звичайний (*Buteo buteo* (L.)). Кількісно домінуючий мігрант, зареєстровано 686 ос. Міграція починається з серпня, стає масовою у II декаді вересня і триває до I декади жовтня з піком у III декаді вересня, потім різко спадає, хоча окремі особини трапляються до кінця листопада (рис.). З напрямків міграції 47 % птахів обирають південний, 34 % — південно-західний, в інших напрямках прямувала незначна кількість птахів: 7 % — на захід, 6 % — на схід, 3 % — на південний схід і лише одиничні особини — на північ, північний захід та північний схід. Висота прольоту така сама, як у більшості інших мігруючих хижих птахів, — від 50 до 500 м, хоча ми спостерігали птахів, що летіли як на висоті до 20, так і від 500 до 1000 м. Поодиноці летіло 57 % канюків, по двоє — 20 %, по 3–5 ос. — 17 %, по 6–9 ос. — 3 %, по 10–24 ос. — 2 %. Вдень мігрує 77 % птахів.

Зміїд (*Circetus gallicus* (Gm.)). Малочисельний вид на міграції. Загалом за період спостережень було нараховано 21 ос. Міграція триває протягом вересня, закінчується у I декаді жовтня. Найбільшу кількість мігруючих зміїдів (33 %) було зареєстровано у II декаді вересня. Птахи летіли в усіх напрямках, крім північного. Переважаючим напрямком міграції був південно-західний (50 % птахів). Більшість птахів обирають висоту від 250 до 500 м (60 %), менше (27 %) — від 50 до 100 м. Летять по одному, єдиний раз відмічено разом двох птахів. Переважає денна міграція (84 %).

Орел-карлик (*Hieraetus pennatus* (Gm.)). Дуже рідкісний мігрант. Поодинокі особини спостерігали поблизу с. Ядут 6.10.1984 та 24.09.1989. Птахи летіли в південному напрямку на висоті 30 м.

Підорлик великий (*Aquila clanga* Pall.). Дуже рідкісний мігрант, 2 ос. спостерігали 21.08.1987 поблизу с. Буян Ріпкінського р-ну та 1 птах 26.09.1988 летів на південь на висоті 200 м поблизу с. Ядут.

Підорлик малий (*Aquila pomarina* C.L. Viehm). Рідкісний мігруючий вид. Зареєстровано 8 ос., з яких 7 спостерігали у III декаді вересня. Переважаючим напрямком прольоту є південно-західний (3 випадки), у південному, південно-східному та північно-східному пролетіло по 1 птаху. Дати останнього спостереження: 23.09.1987, 24.09.1988, 29.09.1996.

Крім щойно описаних випадків реєстрації особин двох видів підорликів, нам трапились ще 8 ос. підорликів, яких не було визначено до виду. Усіх їх спостерігали у вересні 1990 р. поблизу с. Ядут, вони летіли на значних висотах (200–1000 м) у південно-західному та південному напрямках.

Беркут (*Aquila chrysaetos* (L.)). Дуже рідкісний мігрант. Одного птаха спостерігали 7.08.1993 поблизу с. Вересоча Куликівського р-ну. Він летів у південно-західному напрямку на висоті 500 м.

Орлан-білохвіст (*Haliaeetus albicilla* (L.)). Міграції виду не зареєстровано. Траплявся біля Київського вдсх. (Козелецький р-н) в місцях гніздування та зимівлі. Одночасно спостерігали 6 ос.

Підсоколик великий (*Falco subbuteo* L.). Належить до малочисельних мігруючих видів. Зареєстровано 35 ос. Перших мігруючих птахів спостерігали з II декади серпня, найбільша кількість мігрує у II–III декадах вересня, і закінчується міграція в I декаді жовтня. Основним напрямком прольоту є південно-західний (43 %), менше птахів мігрують у південно-східному та південному напрямках (по 21 % та 14 % відповідно). Летять переважно вдень (63 %) та ввечері (27 %), головним чином поодиноці (92 %). Дати останнього спостереження: 17.09.1988, 6.10.1989, 27.09.1990.

Підсоколик малий (*Falco columbarius* L.). Рідкісний мігрант. Загалом нараховано 10 ос. Міграція відбувається у II–III декадах жовтня у південному (43 %) та південно-західному (29 %) напрямках на висоті до 50 м по 1–2 ос. Перша поява восени: 18.10.1984, 20.11.1988, 20.10.1989, 9.12.1994.

Кібчик (*Falco vespertinus* L.). Рідкісний мігруючий вид, зареєстровано 9 ос. Летить по 1–2 ос. з III декади серпня до кінця вересня у південному та південно-західному напрямках переважно вдень на висоті 20–100 м. Дати останнього спостереження: 24.09.1988, 13.09.1989, 25.09.1990.

Боривітер звичайний (*Falco tinnunculus* L.). Малочисельний мігрант (трапилось 36 ос.). Міграція триває з II декади серпня по I декаду жовтня з піком у II–III декадах вересня (у цей період летить 81 % птахів). Вона спрямована переважно у південному напрямку (50 % птахів), також було зареєстровано проліт у південно-західному, південно-східному та північно-західному напрямках (по 1 ос.), на висоті 20–50 м (68 %), переважно вдень (66 %). Дати останнього спостереження: 10.10.1984, 28.09.1988, 29.09.1996, 30.09.2007.

Література

- Марисова И. В., Самофалов М. Ф., Бабко В. М., Макаренко М. М., Вобленко А. С., Сердюк В. А. Материалы к распространению и биологии хищных птиц Черниговщины. — 1991. (Рукоп. деп. В УкрНИИИТИ 21.05.1991. № 726-Ук.91). — 27 с.
Марисова И. В., Самофалов М. Ф., Бабко В. М. История изучения и фенология миграций птиц на Черниговщине // Сезонные миграции птиц на территории Украины. — Киев : Наук. думка, 1992. — С. 221–240.

СОКОЛООБРАЗНЫЕ (Falconiformes) ЗАПАДНОГО КРЫМА

В. Н. Кучеренко

Украинская противочумная станция Минздрава Украины,
г. Симферополь, Украина

В последние десятилетия в литературе по соколообразным (Falconiformes) птицам Степного Крыма появилось много данных, касающихся в основном отдельных редких видов (Прокопенко, 1986; Гринченко и др., 2000; Стригунов и др., 2003; Ветров и др., 2007) и частично вопросов миграции и зимовки (Домашевский, 2002; Андриященко и др., 2006). В то же время вопросы современной численности и миграции широко распространенных видов птиц данной группы освещены не достаточно. Особенно это касается западной части Степного Крыма, наименее исследованной в орнитологическом плане (Гавриш, 2002). В этой связи на нынешнем этапе региональных орнитологических исследований актуальной задачей является инвентаризация комплекса гнездящихся и мигрирующих соколообразных птиц данного региона.

Материал и методы

Была систематизирована имеющаяся литературная информация по соколообразным птицам, использованы данные дипломной работы М. А. Дудовой, собиравшей материал в 1999–2002 гг., получен собственный материал. Сведения по размещению и численности гнездящихся и мигрирующих соколообразных птиц были собраны в 2005–2008 гг. в основном в Сакском и Черноморском районах в рамках выполнения кандидатской диссертации по орнитофауне западной части Степного Крыма.

Численность на гнездовании в различных биотопах изучали методом маршрутных учетов (Новиков, 1953; Гузий, 1997). Ширина учетной полосы в линейных биотопах (скальные обрывы, лесополосы) определялась шириной биотопа, в нелинейных биотопах ширина обуславливалась максимальным расстоянием обнаружения